

## Kritike i prikazi / Besprechungen

Amra Šaćić Beća, *Sjeverna Bosna u okvirima rimske Panonije*, Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih i klasičnih civilizacija “BATHINVS”, Sarajevo 2022, 568 str.

Amra Šaćić Beća, docentica, naučnica i istraživačica, autorica je djela *Sjeverna Bosna u okvirima rimske Panonije*. Navedeno djelo, u cijelom svom obimu, predstavlja isječak dugogodišnjeg istraživanja administrativnog uređenja današnje Bosne i Hercegovine u doba principata. Radeći na svojim istraživanjima za doktorsku disertaciju, autorica je uvidjela pomanjkanje sporne tematike u bosanskohercegovačkom naučnom diskursu koji je orijentisan na rimsku provincijalnu historiju i arheologiju, što nas dovodi do toga da danas pred sobom imamo ovu monografiju.

Sadržana u 568 stranica, a pisana dvojezično, monografija sadrži šest koherentnih tematskih cjelina, koje prati katalog epigrafskih spomenika. U odnosu na doktorsku disertaciju, autorica je ovaj put proširila korpus korištenih epigrafskih spomenika, a njihovu interpretaciju proširila novim naučnim saznanjima. Navedeni epigrafski spomenici pronađeni su na prostoru između dva administrativna centra u doba principata, Siscije i Sirmija, a danas se čuvaju u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine, Muzeju Kozare u Prijedoru, Vatikanskom muzeju, Muzeju umjetnosti u Beču, Arheološkom muzeju u Splitu, Arheološkom muzeju u Zagrebu, Muzeju Brodskog Posavlja u Slavonskom Brodu, Muzeju u Doboju, u lapidariju crkve Svetog Erazma u Boianu, te pravoslavne crkve u Osmacima.

Prateći predgovor i uvod, autorica monografiju otvara cjelinom nazvanom “Rimsko osvajanje južne Panonije”, koju je podijelila u tri faze. Prva faza odnosi se na Oktavijanova osvajanja sjeverne Bosne, a da bi ih razumjela, analizirala i razložila, Šaćić Beća se oslanja na antičke izvore, u prvom redu na Apijana. Apijan opisuje Oktavijanova osvajanja japodskih uporišta, što neposredno vodi do proširivanja granica Ilirika, a onda i do osnivanja civilne provincije Ilirik. Kako je o rimskim osvajanjima sjeverne, istočne i srednje Bosne nemoguće govoriti prije *Bellum Pannonicum*, upravo taj historijski momentum predstavlja narednu fazu ove cjeline. Panonski rat je simbol uspostave rimske vlasti na području jugoistočne Panonije, a odnosi se na Tiberijevo osvajanje jugoistočne Panonije, tačnije međuriječja Drave i Save te poriječja Sane, Vrbasa i Bosne. Autorica donosi njegov kritički prikaz uz opasku o pomanjkanju podataka iz antičkih izvora, zbog čega je otežano praćenje toka događaja. Ono što je za nju sigurno jesu posljedice ovog sukoba, koje se ogledaju u porobljavanju velikog broja panonskih mladića ili njihovoj regrutaciji u rimske auxilijarne trupe, nametanju poreza i eksploataciji rudnog bogatstva. Svi ti elementi vode do naredne faze, koja je ujedno i konačnica uspostave rimske vlasti na području južne Panonije, u literaturi poznata kao i *Bellum Batonianum*. *Bellum Batonianum* ili Batonov ustanak jedan je od najpoznatijih događaja iz naše najstarije prošlosti, a po svom karakteru može se smatrati epskim. Nakon trogodišnje mukotrpe borbe i predaje Batona Dezidijatskog, Rim uspostavlja vlast na novoosvojenim teritorijama te vrši administrativnu reorganizaciju. Šaćić Beća zaključuje da je do reorganizacije u vidu podjele Ilirika na Gornji i Donji došlo zbog sprečavanja koncentrisanja vojne i političke moći u rukama jednog legata, kojem bi pripalo pet legija u Iliriku. Tom prilikom među indigenim stanovništvom dolazi i do formiranja *peregrinskih civitates*, koje su, sudeći po epigrafskim spomenicima, bile pod upravom vojnih prefekta. Oslonivši se na antičke izvore, autorica je, na kritički način, čitatelje upoznala s političkim, ekonomskim i vojnim faktorima i okolnostima koji su doveli do rimskog osvajanja južne Panonije te oblikovali njenu sudbinu pod novom administracijom.

Naredna cjelina sporne monografije odnosi se na administrativno uređenje i problematiku međuprovinijskih granica. Kako izvori naročito ne približavaju princip uspostavljanja međuprovinijskih granica, autorica se oslanja na prostor današnje Bosne i Hercegovine kao idealan primjer za izučavanje ove problematike. Kako je ovaj prostor predstavljao centar provincije Ilirik, njenom podjelom na Panoniju i Dalmaciju dolazi do pojave nove

granice, koja se u velikoj mjeri prostirala kroz sjevernu Bosnu. Kako precizno vrijeme nastanka provincije Ilirik, a tako ni njene podjela na Dalmaciju i Panoniju, nije definisano u nauci, autorica u ovoj monografskoj cjelini daje svoju analizu ovog naučnog problema. Analiza se odlikuje iscrpnom analizom šturih podataka koje daju antički izvori, epigrafski spomenici te oskudna ostala historijska građa iz doba principata. Šaćić Beća dolazi do nekoliko oprečnih zaključaka u odnosu na ranije istraživače koji su dali svoj doprinos ovoj problematici te se priklanja netradicionalnoj struji istraživača koji su se dotakli sporne tematike.

U poglavlju nazvanom "Teritorijalno i administrativno uređenje prostora sjeverozapadne Bosne u okvirima rimske provincije Panonije Superior" autorica izdvojenu pažnju pridaje ovom dijelu današnje Bosne i Hercegovine te svojim minucioznim pristupom secira nekolicinu otvorenih pitanja kojima nauka oduvijek prilazi strogo i tradicionalno, tek u hipotetskom maniru. Autorica s posebnom pažnjom analizira antičke izvore te iznosi njihovu konfuznost, manjkavost i nepreciznost. Nepouzdanost i neadekvatnost izvora ona objašnjava manjkom informisanosti autora ili pretpostavkom da su određene činjenice bile opće znanje, pa samim tim nije bilo potrebe za preciziranjem. Ipak, pronicljiv istraživač kao što je Amra Šaćić Beća, komparirajući izvore, izvodi utemeljene zaključke koje može potkrijepiti materijalna građa. Kataloškom analizom epigrafskih spomenika ona potkrepljuje svoj diskurs. U ovom poglavlju, s naročitom pažnjom, autorica ukazuje na položaj i ulogu *peregrinskih civitates* unutar rimskog administrativnog sistema. Kako indigene zajednice i u ranom principatu zadržavaju svoj način života, tako zadržavaju i već postojeće teritorijalne granice, te ih se ne smije posmatrati kroz prizmu jedinstvene etničke cjeline. Posebnu značajku predstavlja činjenica da su tokom prahistorijskog perioda indigene zajednice u sjeverozapadnoj i sjeveroistočnoj Bosni imale različite rituse sahranjivanja, što se poklapa s kasnijim novonastalim granicama Gornje i Donje Panonije.

Kada je riječ o teritorijalnom i administrativnom uređenju prostora sjeverozapadne Bosne u okvirima rimske provincije Panonije Superior, nemoguće je ne dotaći se administrativnog uređenja municipija *Faustinianum*. Autorica analizira njegov administrativni i teritorijalni razvoj. Municipij se spominje na samo tri epigrafska spomenika, od kojih niti jedan ne spominje datum njegovog osnivanja. Ubicirajući ga u današnje mjesto Suvaja, u sjeverozapadnoj Bosni, Šaćić Beća dovodi u pitanje stvarnu veličinu agera Siscije, za koji se smatra da je zauzimao i taj teritorij. Kada je riječ o *Servitiumu*, autorica se odmiče od tradicionalnog mišljenja da je on bio samo putna stanica i definiše ga kao najvažniju administrativno-pravnu jedinicu u ovom dijelu Gornje Panonije.

Četvrta cjelina, nazvana "Rudarski distrikt sjeverozapadne Bosne", u najvećoj mjeri odnosi se na etnicitet Mezeja. Analizom antičkih izvora i epigrafskih spomenika, autorica zaključuje da su Mezeji bili Panonci na sjeveru Dalmacije te, zbog svoje srodnosti s Oserijatima i Breucima, čine krajnji južni doseg panonskog etničkog elementa. Kako u ranijim poglavljima, tako i u ovom, Šaćić Beća smjelo, ali potkrijepljeno, odbacuje određene tradicionalne zaključke i unosi svjež pristup nauci. Odbacivši dosadašnje teze da su rudnici sjeverozapadne Bosne pripadali Dalmaciji, ona stavlja Panoniju u novi privredni kontekst. Također u navedenom poglavlju autorica ubicira municipij *Splonistarum* u Donje Vrtoče kod Drvara, na mjesto gradine Splonum. U administrativnom pogledu pripadao je provinciji Dalmaciji, kao i municipij *Baloie*, koji je ubiciran u Šipovo, na lokalitet Gromile.

"Teritorijalno i administrativno uređenje prostora sjeveroistočne Bosne u okvirima rimske provincije Panonije Inferior" naziv je pete cjeline, u kojoj autorica, uprkos pomanjkanju epigrafskih spomenika i pisane građe, analizira proces municipalizacije i urbanizacije. Zahvaljujući svojoj blizini limesu, Panonija Inferior je puno duže zadržala svoj vojnički karakter. Iako se pomanjkanje naselja može pripisati tome, postoje i geografski faktori u vidu močvarnog tla i nizijskog reljefa ispresijecanog rijekama. O surovosti života na tom području govore i antički izvori. Dva značajnija naselja koja se mogu povezati s Panonijom Inferior su *Marsonia* i kolonija *Sirmium*. Marsonija je analizirana u vidu agera, a povezana je s južnim breučkim zajednicama. S breučkim zajednicama autorica povezuje i koloniju *Sirmium*, a glavni izvor joj predstavljaju vojne diplome.

Šestu i posljednju cjelinu čine zaključna razmatranja u kojima Šaćić Beća rezimira svoja istraživanja i daje kritički osvrt na nedostatak odgovora i potvrđenih hipoteza u nauci kada je riječ o kulturnohistorijskom razvoju prostora današnje sjeverne Bosne u periodu ranog carstva. Autorica vrši komparaciju svoje monografije s relevantnim djelima starijih autora i istraživača te tako još jednom potvrđuje svježinu svog pristupa i doprinos koji daje u određivanju pretpostavljene granice između rimskih provincija Panonije i Dalmacije na prostoru današnje Bosne i Hercegovine. Samim tim autorica nudi najnovije odgovore na ustajala, ali značajna pitanja u nauci.

Monografija *Sjeverna Bosna u okvirima Rimske Panonije* predstavlja svojevrsnu diskusiju autorice sa svojim prethodnicima. Analizirajući najstarije izvore i modernu literaturu, Amra Šaćić Beća donosi jedinstven i svjež pristup tematici za koju se podrazumijeva da je sažvakana i dorečena. Metodološki korektno i konkretno, autorica razrješava dosad različito tumačene teze, što novoj generaciji istraživača budi volju i želju da učine isto. Svoju vrijednost ova monografija potvrđuje eminentnim recenzentima, ali i promotorima, te svojom dvojezičkom prirodom. Još jednom Udruženje BATHINVS donosi djelo hvale vrijedno, ali i temelj za buduća istraživanja.

## Prikaz 6. broja časopisa/godišnjaka Udruženja Bathinvs *Acta Illyrica*, Sarajevo 2022, 304 str.

*Acta Illyrica* je časopis/godišnjak Udruženja za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija *Bathinvs* koje su 2014. godine osnovali mladi istraživači, asistenti, profesori historije, arheologije i prava, u cilju promoviranja prahistorijskih i klasičnih studija.<sup>1</sup>

Broj 6 časopisa *Acta Illyrica* sadrži Predgovor, poslije kojeg slijedi glavni odjeljak pod naslovom *Naučni, pregledni, stručni radovi, izlaganja sa naučnih skupova i bibliografije / Original research articles, review articles, professional papers, conference papers and bibliographies*, u kojem je objavljeno 11 radova. Naučni recenzenti su četiri rada klasificirali kao izvorne naučne, dok su četiri označena kao pregledni. Jedan članak klasificiran je kao stručni rad, dok je jedan klasificiran kao izlaganje sa konferencije i jedna je bibliografija.

Drugi odjeljak ovog broja *Acte Illyrice* sastoji se od *Prikaza / Reviewsa*. Objavljeno je pet prikaza, od čega su tri priredili studenti.<sup>2</sup> Zajedno s uputstvima za pisanje referata na tri jezika i adresama autora, ovaj broj časopisa sadrži 304 stranice.

U dijelu *Naučni, pregledni i stručni radovi / Original Scientific Papers, Review Articles and Professional Papers* nalazimo 11 radova od autora Dženana Brigića, Seade Brkan, Tamare Mazur, Zdravka Lučića, Giovannija Brandija Cordasca Salmene di San Quirica, u koautorstvu Salmedina Mesihovića i Mirze Kapetanovića, Edina Huseinovića, Amine Šehović, Radmile Zotović, Mariaterese Carbon i Amre Mekić.

Dženan Brigić u radu pod naslovom “Neolitska naselja u Gornjoj Tuzli u kontekstu geološke strukture sjeveroistočne Bosne” analizira lokalitet Tetima, nalazište bogato rudama soli, koje je smješteno na području sjeverno od Gornje Tuzle, u blizini izvora rijeke Jale. Rad se bavi proučavanjem geoloških i geografskih odrednica ovog područja, na osnovu kojih se potvrđuje da je so bila ključni faktor za razvitak naselja neolitskih stanovnika Gornje Tuzle. Također se pokazuje da je ovo područje bilo idealno za razvoj stočarstva i zemljoradnje.

“Forme i funkcije zapovjednih načina u Ciceronovim *Pismima*” rad je koji je objavila Seada Brkan. U radu se elaboriraju lingvistička sredstva koja su korištena tokom komunikacija, s akcentom na zapovijedi u Ciceronovim pismima u kojima su promatrane i analizirane različite forme i funkcija zapovjednih načina. Također ukazuje na važnost konteksta pisama i njihovih elemenata pri upotrebi naredbenih oblika. Autorica zaključuje da *naredbeni* načini potvrđuju da se forma i funkcija često ne podudaraju, da se jedna funkcija može iskazati na više načina, te da se jezikom služimo ne samo da bismo njime nešto saopštili nego i djelovali.

U radu “Kvintilijanovi principi odgoja i obrazovanja rimskih govornika” Tamare Mazur govori se o načinima ovog odgoja i o obrazovanju rimskih govornika te o ulozi Marka Fabija Kvintilijana koji je pripadao onima koji su u fokus društvenog ideala stavljali obrazovanje i odgoj. Osim što je bio učitelj, Kvintilijan je napisao i djelo *Kako odgojiti savršenog govornika – Institutio oratoria*. Tu je poseban akcenat stavljen na obrazovanje i odgoj rimskih govornika u 1. st. n. e., što je u ovom radu detaljnije analizirano, te su prikazani i principi koje je Kvintilijan držao bitnim u odgoju i obrazovanju i šta je bio rezultat takvog odgoja.

Zdravko Lučić je objavio rad pod naslovom “Ciceronove reminiscencije o državi” u kojem se bavi Ciceronovom definicijom *države*, odnosno državnopravne filozofije u djelima *De Republica*, *De legibus* i *De officiis*. Ciceronovu definiciju države prepoznaje kao stoičku definiciju polisa koja se dijeli na dva dijela: uvodni dio o nastanku *res publicae* i drugi, gdje se država identificira sa građanstvom. Analizira se vrijednost “Ciceronove” države, odnosno zaključuje da, po Ciceronu, najviši kriterij jeste pravednost, koja garantuje trajnost, odnosno vječnost države.

U radu “*L'accusatio iure mariti vel patris* e l'*accusatio publica oiure extranei* nella criminalizzazione augustea degli illeciti sessuali. Persistenze e innovazioni nel diritto romano cristiano”, grubo prevedenog na bosanski jezik “Optužba *iure mariti vel patris* ili *iure estranei* u augustovskoj kriminalizaciji nedozvoljenih seksualnih radnji. Opstanak i novine u kršćanskom rimskom pravu” (na engleskom jeziku: “Accusation *iure mariti vel patris* or *iure estranei* in Augustan criminalization of unpermitted sexual acts. The survival and novelties in Christian Roman law”) Giovanni Brandi Cordasco Salmene di San Quirico piše o patrijarhalnoj strukturi porodice i o potrebi da se nastavi s tom tradicijom, zatim o obavezi vjernosti, monogamnim brakovima, te zakonima koji su to odredili. *Lex Julia de adulteriis coercendis*, zakon koji je proglašen pod patronatom augustovske politike, pooštrio je i kriminalizirao kraljevsku disciplinu nevjere i precizirao prava onih koji počinje i onih nad kojima je učinjen preljub. Ako žene izvrše povredu braka, bivale su kažnjene, dok su preljube kod muževa gotovo bile zanemarljive.

<sup>1</sup> <https://bathinvs.com/o-nama/>

<sup>2</sup> Bathinvs 2022, str. 11. Udruženje Bathinvs uz podršku porodice prof. dr. Esada Pašalića organizuje svake godine dodjeljivanje nagrada talentovanim studentima studija arheologije i historije, te su navedena tri prikaza objavljenih od studenta dobila nagrade “Prof. dr. Esad Pašalić”.

Nakon kristijanizacije Carstva, zakon je “malo oslabio”, ali Konstantin i Justinijan i dalje su očuvali tradiciju braka, s težnjom da ta institucija opstane, umjesto da se raskida.

Salmedin Mesihović i Mirza Kapetanović objavili su rad pod naslovom “Novopronađeni epigrafski spomenik princepsa Mezeja u Jajcu”. Spomenik je pronađen 2021. godine i na njemu je natpis koji spominje princepsa Mezeja i svećenika carskog kulta po imenu *Daius / Dazije*. Osim natpisa, na spomeniku se nalazi i reljef muškarca s osedlanim konjem. Riječ je o jedinom do sada pronađenom epigrafskom spomeniku koji spominje instituciju *Maezei civitates* te omogućava uvid u upravno i institucionalno ustrojstvo te romanizovane mezejske zajednice. Pored za sada jedinog epigrafskog spomena institucije *Maezei civitates*, značajno je da se ovdje spominje domaći čovjek koji je bio mezejske narodnosti i koji je obnašao neku upravnu i institucionalnu funkciju.

Edin Huseinović razmatra pitanje problema teritorija na kojima su obitali Japodi u radu “The valley of the Una river, the land of the ‘Illyrian’ Iapodes”. U radu se također raspravlja o ulozi Japoda u Batonovom ustanku i o administrativnom uređenju Japoda nakon što je Rim osvojio ova područja. Zaključuje se da je rimska uprava kod Japoda bila drugačija od one koja je sprovedena kod drugih ilirskih naroda na području današnje Bosne i Hercegovine.

U radu Amine Šehović “The area of the upper course of the Drina river (in Bosnia and Herzegovina) in the 2nd and 3rd century” daje se uvid u administrativna uređenja gornjeg toka rijeke Drine u II i III stoljeću n. e. To područje je pripadalo administrativnoj jedinici *Municipium S...*, odnosno prostoru koji je bio pod jurisdikcijom tog rimskog naselja, na mjestu današnjeg Komina kod Pljevalja. Autorica donosi raspravu i o nazivu mjesta, odnosno značenju slova S u nazivu *Municipium S...*, zatim o cestama ovog područja, ali i imenima koja su davana žiteljima nakon romanizacije od sredine II stoljeća.

Radmila Zotović je objavila članak pod naslovom “Autohtoni elementi u kulturi stanovništva istočnog dela rimske provincije Dalmacije” te u njemu daje uvid u elemente domorodačke produkcije ovog dijela provincije Dalmacije. Pritom ih ona dijeli u dvije skupine: proizvodi koji vuku porijeklo iz prahistorije i oni koji predstavljaju lokalnu kopiju sa standardima rimske sepulkralne umjetnosti. Geometrijski ukrasi na nadgrobni spomenicima te pojava nakita, tj. lanaca sa bršljanovim listom i narukvica prebačenih krajeva, pojave su koje je autorica pripisala prvoj grupi, koja se pojavljuje tokom II i III st. n. e. U drugu skupinu spadaju antropomorfna linearnost, zatim tzv. *horror vacui* i različitost u izradi nadgrobni spomenika. Ove su pojave vezane za period od II do početka IV. st. n. e.

Mariateresa Carbone je objavila rad pod naslovom “Epidemije i pravo u antičkom svijetu: od Tukidida do Prokopija iz Cezareje”, koji je zapravo prošireno predavanje s Međunarodnog doktorskog seminara “European Legal History: Comparative and Cultural Perspectives” održanog 15. juna 2022. godine na Pravnom fakultetu u Sarajevu. U radu se opisuju učinci koje su epidemije u antičkom svijetu imale na pravni sistem, kao i zakoni i odredbe koji su doneseni za suočavanje u vanrednim situacijama.

“Bibliografiju radova Ive Bojanovskog” donijela je Amra Mekić. U radu je pored toga iznesena i kratka biografija ovog korifeja naše antičke arheologije. Bibliografije je iznesena tematski i podijeljena na *samostalna izdanja, radove* (koji su odvojeni po godinama izdanja), *knjige* i *internetske baze*, tj. baze podataka i web-stranice u kojima se pojavljuju radovi i publikacije Ive Bojanovskog.

Osim naučnih, stručnih i preglednih radova, u ovoj svesci *Acte Illyrice* objavljeno je pet prikaza.

Mersiha Imamović je dala prikaz knjige autorice Amre Šaćić Beća *Sjeverna Bosna u okvirima rimske Pannonije / Northern Bosnia within the bounds of Roman Pannonia. Na iskonima europskoga odgoja: Telemah kao odgajnik* je naslov knjige za koju je prikaz uradila Tamara Muzur, a autor knjige je Marko Pranjić. Amina Abaspahić je predstavila knjigu Vesne Lalošević *Cum esset persecutio: Dioklecijanovo doba na području između Akvileje i Dunavskog limesa u mučeničkim legendama*. Tarik Šatara je dao uvid u knjigu Salmedina Mesihovića pod naslovom *Iliri – Postanci*. Naposljetku, *Bitka za Ilirik* je naziv knjige Salmedina Mesihovića za koju je prikaz uradila Lamija Keso.

Na osnovu objavljenih radova i prikaza, može se reći da časopis *Acta Illyrica* sve više postaje glasilo od regionalnog značaja koje se bavi najstarijim kulturnohistorijskim naslijeđem Balkana.

Sabina Vejzagić